

Speeldoos met vier kleinere dozen

Vermoedelijk Gdansk (Danzig), Polen

Rijksmuseum
Amsterdam

Circa 1734. Barnsteen, gedeeltelijk op een houten kern, verguld koperen beslag,
H 17,4 cm, B 32,9 cm, D 22,6 cm; de kleine dozen H 6,1 cm, B 12,5 cm, D 8 cm
Herkomst: Veiling Sotheby's (Londen), 6 juli 2010, nr. V (2010)

Barnsteen is onvoorstelbaar oude, gefossiliseerde hars. In Europa zijn vrijwel uitsluitend kunstwerken gemaakt van barnsteen uit het Oostzeegebied. Dat is ongeveer 40 miljoen jaar geleden ontstaan, toen dit gebied nog land was, waarop bomen groeiden die ongewoon veel hars afscheidden. In later tijd is deze barnsteen over delen van het tegenwoordige Polen en Noord-Oost Duitsland verspreid geraakt. Het materiaal wordt ook in de Oostzee zelf gevonden.

Dat alles is nog niet zo lang bekend, en barnsteen – ook wel amber genoemd – is heel lang als een mysterieus, ja zelfs mystiek materiaal beschouwd, waaraan allerlei bijzondere eigenschappen werden toegedicht.¹ Al in het prehistorische tijdperk zijn er voorwerpen van gemaakt, en ook de oude Grieken en Romeinen waren er door gefascineerd. Vanaf de 13de eeuw kwam opnieuw een productie in barnsteen tot stand, aanvankelijk vooral van rozenkransen.

In de *Kunst- und Wunderkammern* van de noordelijke renaissance, de alomvattende vorstelijke verzamelingen waarin zeldzame en exotische materialen een hoofdrol speelden, mocht het raadselachtige barnsteen, dat door de werking van het licht zacht lijkt te gloeien, natuurlijk niet ontbreken. Vanaf de 16de eeuw is het tot allerlei fantasievolle pronkstukken gevormd, waarbij de beperkingen opgelegd door het kleine formaat waarin dit materiaal doorgaans wordt gevonden, vernuftig werden omzeild.

In de verzamelingen van de Oranjes namen voorwerpen van barnsteen een belangrijke plaats in. De kunstlievende Frederik Hendrik en Amalia van Solms, die aan hun hof een grandioze internationale uitstraling wisten te geven, bezaten in 1632 onder andere een zeldzame zaalkroon voor tien kaarsen, een 'cabinet of kofferken' en een pot van barnsteen met een voet en een oor van goud. Hun verzameling werd vervolgens nog enorm uitgebreid, zoals blijkt uit de inventaris van de bezittingen van Amalia die een aantal jaren na de dood van Frederik Hendrik in 1647 is opgemaakt. Naast talrijke koppen, schalen en andere kleine voorwerpen worden een kabinet met vele laden en een opslaand deksel, een groot aantal 'koffers', een grote spiegel en een spinnewiel beschreven. Opvallend zijn 'Den cheurvorst met de cheurvorstinne van amber', dat wil zeggen afbeeldingen – waarschijnlijk kleine beeldjes – in barnsteen van de dochter van het stadhouderlijk paar, Louise Henriette, en haar gemaal, Frederik Willem van Brandenburg, de Grote Keurvorst, met wie ze in 1646 was gehuwd. De keurvorst van Brandenburg heerste over Pruisen, waarin Königsberg gelegen was, een van de belangrijkste productiecentra van barnstenen kunstwerken. Barnsteen was zeer geliefd

Dekselbokaal

Vermoedelijk Königsberg, het barnsteen
wellicht gesneden door Georg Schreiber
Ca. 1610-30. Barnsteen met montuur
van geëmailleerd goud, H 32 cm
RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

aan het hof te Berlijn, en de keurvorsten – vanaf 1701 de koningen van Pruisen – gaven graag kunstwerken van dat materiaal aan andere Europese vorsten cadeau. Genoemde portretten zijn vermoedelijk in het bezit van Amalia gekomen als geschenk van haar dochter en schoonzoon, en dat zal ook voor andere barnstenen objecten hebben gegolden.

Ook de Friese Oranjes omgaven zich met barnsteen, waarbij de familiebanden met Duitsland en Pruisen opnieuw een rol zullen hebben gespeeld. In het Stadhouders Hof in Leeuwarden werd in 1695 een bijzonder kamertje ingericht voor de vrouw van de Friese stadhouder. De wanden waren helemaal bekleed met Chinees lakwerk, zodat de vorstin zich in een totaal andere wereld kon wanen – dit unieke vertrek bevindt zich tegenwoordig in het Rijksmuseum. In deze omgeving stond oorspronkelijk een tafel van barnsteen tegen de wand, met een spiegel erboven en twee guerdons ter weerszijden. Behalve met kleine voorwerpen van barnsteen was het

kamertje verder met een overvloed aan oosters porselein opgesmukt; blijkbaar paste barnsteen in de hier gecreëerde wonderbaarlijke, exotische wereld.

Dit Bulletin gaat over aanwinsten, over concrete kunstwerken, maar de bovengenoemde opsomming leidt tot een droevige anticlimax: van dit alles is niets meer bekend. Alle stadhoudersverzamelingen zijn in de loop der tijd verspreid geraakt en nergens kon een object van barnsteen worden aangewezen dat deel heeft uitgemaakt van die fragiele pracht. Kón, want daar kwam plotseling op spectaculaire wijze verandering in toen de catalogus van een verbluffende veiling in Londen, simpelweg *Treasures* geheten, verscheen. Uit bezit van een nazaat van de Oranjes werd daarin een prachtige grote doos van barnsteen aangeboden die plaats biedt aan vier kleinere. Als grote zeldzaamheid zijn alle vijf dozen gegraveerd met de wapens van stadhouder prins Willem IV en zijn gemalin, Anna van Hannover, die hij in 1734 huwde.

Portret van Anna van Hannover
 Johann Valentin Tischbein,
 toegeschreven aan
 1753. Olieverf op doek,
 48,5 x 38 cm
 RIJKSMUSEUM AMSTERDAM

Dit soort uiterst zeldzame verzamelobjecten wordt internationaal fel begeerd en het was meteen duidelijk dat er veel geld voor zou moeten worden bijeengebracht. Met hulp van de Vereniging Rembrandt, de Mondriaan Stichting en het VSBfonds is dat in recordtijd gelukt en kon de doos op de veiling voor het Rijksmuseum worden aangekocht.

'QUADRILLEKISTJES MET HAER VISJES'

Waarschijnlijk is de doos net als de eerder genoemde objecten van barnsteen uit de verzamelingen van de Oranjes als geschenk naar Den Haag gekomen, en wel van de koning van Pruisen, Friedrich Wilhelm I, die met zowel Willem IV als Anna van Hannover verwant was. Aanleiding zal het huwelijk van de begiftigden zijn geweest. In 1728 had de koning een groot barnstenen

kabinet cadeau gegeven aan August de Sterke, keurvorst van Saksen en koning van Polen, en in 1733 schonken hij en zijn gemalin, een dochter van koning George I van Engeland, een soortgelijk maar kleiner meubel, gegraveerd met het wapen en het monogram van de koningin, bij het huwelijk van hun dochter met de hertog van Brunswijk.

De prins en prinses van Oranje waren minder nauw verwant met het koningspaar en van geringere politieke betekenis voor het Pruisische hof. Daarom kregen zij 'slechts' deze doos met inhoud, bedoeld als speeldoos, die echter juist door de gegraveerde wapens toch als waarlijk vorstelijk geschenk is gekenmerkt – gegraveerde wapens komen slechts bij hoge uitzondering voor op objecten van barnsteen, die vrijwel alle voor de markt zijn vervaardigd en niet als gevolg van een persoonlijke opdracht. De vormgeving van barnstenen voorwerpen evolueerde maar langzaam, en de vorm en de beeldhouwde versiering van de grote doos herinneren nog helemaal aan 17de-eeuwse prototypes. De geschulpte plaatjes die zijn gegraveerd met de wapens tonen wel duidelijk het vormgevoel van de vroege 18de eeuw, en dat geldt ook voor de prachtige gegraveerde ranken, ornamenten en landschappen.

Het is denkbaar dat het cadeau speciaal voor prinses Anna bedoeld was. In de inventaris van haar persoonlijke eigendommen, opgemaakt na haar dood in 1759, worden 'Een groot en een kleiner vierkant ambre kistje, in ieder vier quadrillekistjes met haer visjes, waarvan eenige kistjes aan de hoeken beschadigt' genoemd, tezamen geschat op 400 gulden.² Quadrille was een 18de-eeuws kaartspel dat als voorloper van bridge wordt beschouwd. Voor het spel werden fiches ('visjes') van been of parelmoer gebruikt. De doos die nu voor het Rijksmuseum is verworven is vermoedelijk het grotere exemplaar van de twee in de inventaris genoemde speeldozen, waaruit de speelfiches sindsdien verloren zijn geraakt. Anna had een speciale voorliefde voor barnsteen: ze vervaardigde er zelf doosjes, dobbelstenen, kokertjes en andere snuisterijen van. De speeldoos met inhoud is vermoedelijk vererfd op haar zoon, stadhouder Willem V, die er zo op gesteld moet zijn geweest dat hij hem heeft meegenomen toen hij en zijn gezin in 1795 voor de Franse bezetters naar Engeland vluchtten. Zodoende kon het object in de familie bewaard blijven. Het is vererfd op de zoon van koning Willem I, prins Frederik, en vervolgens op diens dochter Marie, gehuwd met de prins van Wied.

Kunstragen

Juliette Jonker-Duynstee (46)

Eigenaar VechtExclusief, lid van de Vereniging Rembrandt, Titus Cirkel sinds 2007

INTERNATIONALE HOF CULTUUR

In de nieuwe opstelling van het Rijksmuseum die op het ogenblik wordt voorbereid, zullen kunst en geschiedenis in samenhang worden getoond. Binnen het verhaal van de Nederlandse cultuur zal een rode draad worden gevormd door de Oranjevorsten, een gemakkelijk herkenbaar, aansprekend aanknopingspunt voor het publiek. Het is verheugend dat in de afgelopen decennia een aantal belangrijke kunstwerken uit Oranjebezit is ontdekt en voor het Rijksmuseum verworven, die een ereplaats in deze presentatie zullen krijgen. Het omstreeks 1655 door Willem de Rots voor Amalia van Solms gemaakte pronkkabinet van schildpad en ivoor, en de verguld zilveren toiletspiegel die koning Willem I in 1830 aan zijn dochter, prinses Marianne, heeft geschonken, zijn beide met steun van de Vereniging Rembrandt aangekocht; daarnaast is de 'Chinese' klokcast verworven, die Matthijs Horrix in 1781 voor Wilhelmina van Pruisen heeft gemaakt. De barnstenen doos van Willem en Anna – of van Anna alleen? – vormt een prachtige aanvulling op deze groep. Het is een voor Nederland uniek voorbeeld van internationale hofcultuur, dat door zijn ongewone schoonheid en magische uitstraling bijzondere glans verleent aan de geschiedenis van ons vorstenhuis ♦

Reinier Baarsen
Senior conservator meubelen

De barnstenen dozen zullen van 5 april t/m 2 mei worden tentoongesteld op de aanwinstpresentatie van het Rijksmuseum.

Noten

1. De gegevens over barnsteen en de daarvan gemaakte objecten zijn ontleend aan A. Rohde, *Bernstein, Ein deutscher Werkstoff*, Berlijn 1937 en M. Trusted, *Catalogue of European Ambers in the Victoria and Albert Museum*, Londen 1985.
2. S.W.A. Drossaers en Th.H. Lunsingh Scheurleer (red.), *Inventarissen van de inboedels in de verblijven van de Oranjes [...] 1567-1795*, 3 dln, Den Haag 1974-76, II, p. 763, nr. 82; de overige vermeldingen van barnsteen in Oranjebezit zijn eveneens aan deze publicatie ontleend.

Wat is uw eerste kennismaking met kunst?

'Franse Romaanse kerkjes, gotische kathedralen en musea langs de routes naar Santiago de Compostella. Toen vond ik het niks, maar nu bezoek ik graag diezelfde plekken met mijn kinderen, die het op hun beurt ook niets vinden!'

Herinnert u zich nog uw eerste kunstreproductie?

'Tijdens die reizen mochten wij altijd ansichtkaarten kopen van de kunst die wij mooi vonden. Dus ik heb plakboeken vol 'reproducties' van altaarstukken, glas-in-loodramen en *highlights* uit Franse musea.'

Wat is uw eerste kunstaankoop?

'Het schilderij *Branca* van Wim Lieftink, een 1,30 meter hoog, geabstraheerd gezicht van een Spaanse vrouw. Wij kochten het 20 jaar geleden in een Amsterdamse galerie. Het was alsof ik een klap in mijn gezicht kreeg toen ik het voor het eerst zag, zo'n krachtig werk is het. En die kracht heeft het nog steeds...'

Naar welk museum gaat u graag terug?

'De Pont in Tilburg. Zowel voor de collectie als voor het bijzondere gebouw. Geweldig als oude fabrieken op deze manier 'hergebruikt' worden. In de grote en heldere ruimtes komen objecten zo prachtig tot hun recht.'

Welke aankoop voor welk museum zou u graag willen steunen?

'Een aankoop voor een kleiner museum, die echt iets toevoegt aan de collectie en een breed publiek aanspreekt. De recent door de Titus Cirkel gesteunde aankoop van de sieradencollectie van Emmy van Leersum door het Stedelijk Museum in 's-Hertogenbosch is een goed voorbeeld.'

Waarom bent u lid geworden van de Titus Cirkel?

'Dat kwam door enkele vrienden die lid waren. De gedeelde interesse voor moderne kunst sprak mij aan. Doordat ik nu in de aankoopcommissie zit, krijg ik een bijzonder kijkje achter de schermen van de Nederlandse museumwereld. Een prettige bijkomstigheid zijn de vriendschappen die zijn ontstaan door de fantastische reizen, diners en excursies.'

Wat zou u graag uit uw eigen verzameling aan een museum willen schenken, om iedereen van mee te kunnen laten genieten?

'Een 17de-eeuws gepolychromeerd houten Jezusbeeldje. De verf is her en der afgebladderd, de vingers zijn deels afgebroken en één glazen oogje loent wat. De kunst van de imperfectie. Het straalt de energie van eeuwenlange devotie uit.'